

ВПЛИВ НАЦИСТСЬКОГО ПРАВОВОГО ПОЛЯ НА ДОЛЮ РАДЯНСЬКИХ ЄВРЕЇВ-ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В ОКУПОВАНІЙ УКРАЇНІ (1941–1942 рр.)

Марина Михайлюк

THE INFLUENCE OF NAZI LEGAL FIELD ON THE FATE OF SOVIET JEWISH PRISONERS OF WAR IN OCCUPIED UKRAINE (1941–1942)

Maryna Mykhailiuk

The article is devoted to the influence of the legislation of the Third Reich on the fate of Soviet-Jewish prisoners of war who were in the camps of occupied Ukraine. The research methodology is based on the principles of historicism and objectivity; general historical methods (chronological, problem-thematic, analytical); the use of interdisciplinary approaches at the intersection of world history, psychology, ideology, the history of Ukraine, military affairs; memories of those who survived the war. The scientific novelty lies in the formulation of the question, since the fate of Soviet Jews-prisoners of war in Ukraine remains poorly researched.

Even before the implementation of the «Barbarossa» plan in Berlin, various departments issued orders, resolutions, and orders that regulated the legal status of Soviet prisoners who were supposed to be captured and kept in special camps («dulags», «stalags», «oflags»). Jewish prisoners of war were separated for execution. Their fate was particularly tragic. The Nazi legal field, both on the eve of the war and during the German-Soviet war, deliberately created conditions under which the use of prisoners of war of Jewish origin was not foreseen and had to be minimal. Military personnel of the Wehrmacht, starting from the top management, which issued numerous orders and decrees of anti-Soviet and anti-Semitic contents, and ending with the grassroots, were directly involved in the legal discrimination and physical elimination of Jewish prisoners of war. Until October 1941, the Wehrmacht got its hands dirty no less than SS teams, and then became less involved in the bloody politics of the Holocaust, transferring the right to exterminate Jews to representatives of the security police and SD. In general, in Germany, the scientific discussion about the bloody role of the Wehrmacht in the Nazi crimes committed on Soviet lands has long been over, and the direct involvement of servicemen in the crimes of the SS and SD no longer needs to be proven.

Keywords: orders and orders of the OKW, OKH, RSHA, Wehrmacht, Jewish prisoners of war, camps for prisoners of war, occupied Ukraine.

Становище радянських військовополонених в таборах на окупованих теренах СРСР, в тому числі в Україні, давно є детально розробленою темою, яка налічує не один десяток праць. Зокрема, в документах підписаних В. Кейтелем розбирався Я. Бевз і дійшов висновку, що нацистський воєначальник по праву визнаний військовим злочинцем, оскільки підписані ним накази і розпорядження негативно вплинули на становище радянських військовополонених, які були поставлені в жахливі умови через невизнання за ними статусу «військовополонених». Наслідком цього стала широкомасштабна кампанія щодо знищення людей, які не відповідали принципам расової політики Третього Рейху (Бевз 2022). Попри це доля євреїв-військовополонених залишається малодослідженою науковою сферою, яка вивчається, переважно, на регіональному рівні або в загальному контексті становища військовополонених в Україні. На сучасному етапі розвитку вітчизняної історіографії можна виділити лише монографію Ф. Левітаса (Левітас 1997) і статті Т. Пастушенко (Пастушенко 2014, 2022, 2023), в яких порушується тема становища євреїв-військовополонених в роки Другої світової війни, а також спеціалізовані публікації

О. Маринченко (Маринченко 2016), О. Радченко (Радченко 2020), Н. Сугацької (Сугацька 2021), інших молодих науковців.

Натомість зарубіжна історіографія більш ґрунтовно опрацювала даний напрямок досліджень. Серед найбільш відомих і значних праць можна вказати на окремі напрацювання голландського історика К. Беркгофа (Беркгоф 2011), ізраїльських – І. Арада (Арад 2007) і К. Фефермана (Феферман 2010) щодо становища євреїв-військовополонених. Серед ґрунтовних досліджень виділяються праці (статті, монографії) російських істориків П. Поляна (Полян 2002, 2005), який нині мешкає в Німеччині, О. Єрмакова (Єрмаков 2009), О. Терушкіна (Терушкін 2020), а також ізраїльських – Ш. Краковські (Краковски 2002) і А. Шнеєра (Шнеєр 2003), іноді в співавторстві з огляду на реалізацію спільних російсько-ізраїльських (Полян, Шнеєр 2006) або російсько-німецьких проєктів (проєкти П. Поляна). Так, провідний дослідник долі радянських євреїв-військовополонених А. Шнеєр у другому томі монографії «Полон» стверджує, що на їхнє становище в таборах впливало не лише нацистське антисемітське законодавство, але й юдофобські настрої товаришів по зброї, побратимів. Після війни з німецького полону повернулося близько 4,8 тис. радянських євреїв-військовополонених. Щоб вижити, частина євреїв йшла на свідому колаборацію з табірною адміністрацією, насамперед, перекладачі, медперсонал (Шнеєр 2003, с. 132, 199). Тож, короткий історіографічний огляд вказує на потребу більш комплексного і узагальнюючого підходу до вивчення становища євреїв-військовополонених в Україні.

Мета роботи полягає в аналізі наказів і розпоряджень ОКВ, ОКГ, РСГА щодо радянських військовополонених, які згубно вплинули на долю полонених єврейського походження.

У середині 1920-х рр. євреї-червоноармійці становили 2,1% від особового складу, при чому доля політпрацівників досягала 10,3%. Контингент військових лікарів єврейського походження складав 18,6%. Під час Другої світової війни в радянські збройні сили, за різними оцінками, потрапило від 420–430 тис. (Єрмаков 2009) до 500 тис. осіб єврейського походження. Серед них було чимало фронтовиків і осіб з різними державними нагородами (Терушкін 2020, с. 384).

Підготовка Вермахту до війни з радянськими євреями, як з ідеологічними ворогами Рейху, розпочалася задовго до початку операції «Барбаросса». Усі нацистські відомства задіяні в Східній кампанії були так чи інакше причетні до розробки і впровадження в життя планів щодо максимальної ліквідації полонених осіб єврейського походження. Під час німецько-радянської війни у Верховному головнокомандуванні Вермахтом (ОКВ) (Oberkommando der Wehrmacht – ОКВ) за всі справи військовополонених відповідав генерал Герман Рейнеке – очільник загального відділу (Allgemeinen Wehrmachts-Amtes – АВА). У Верховному головнокомандуванні сухопутних військ (ОКГ) (Oberkommando des Heeres – ОКН) доля військовополонених залежала від розпоряджень генерал-квартирмейстера Едуарда Вагнера. Часто директиви ОКВ і ОКГ дублювали один одне, тому вносили зайву бюрократію і деяку плутанину під час їх вивчення і виконання. Штаб ОКГ відповідав за долю військовополонених лише у зоні військових дій, у тилловій зоні перевага надавалася наказам і розпорядженням ОКВ. По лінії Головного управління імперської безпеки (РСГА) (Reichssicherheitshauptamt – RSHA) накази антисемітського змісту переважно підписувалися Гейдріхом і ретельно виконувалися айнзацгрупами, які окрім цивільних євреїв, мали право вбивати й євреїв-військовополонених.

Очільник ОКВ В. Кейтель, підтримуючи позицію Гітлера, був переконаний, що війна з СРСР – це ідеологічна війна, тобто війна між двома ідеологіями (націонал-соціалізмом і комуно-більшовизмом) за панування на європейському континенті. Тому ще напередодні Східної кампанії 12 травня 1941 р. були розроблені, а 6 червня військам Вермахту розіслані накази ОКВ і ОКГ про обов'язкову ліквідацію радянських політкомісарів за законами військового часу, як носіїв та розповсюджувачів небезпечного комуністичного світогляду, який міг негативно вплинути на військовослужбовців Вермахту. Взятих у полон комісарів Червоної армії, серед яких було чимало єврейського походження, належало відокремлювати від інших військових і розстрілювати на місці (Директиви к плану «Барбаросса»). У наказі йшлося про те, що «варварські азіатські методи боротьби походять від політичних комісарів. Тому проти них слід застосовувати без усякого зволікання найжорстокіші заходи» (Пастушенко 2023, с. 100). Те, що серед солдатів і офіцерів Вермахту були члени і прихильники забороненої і розпущеної Німецької компартії до уваги не бралася. Хоча саме ці військовослужбовці найбільше співчували своїм ідеологічним побратимам і намагалися допомогти вижити. Директиви надавали командирам Вермахту право знищувати ідеологічних ворогів Рейху позасудовим порядком.

До літа 1942 р. в зоні бойових дій та тилловій зоні наказ про «комісарів» широко втілювався у життя, попри те, що у травні теоретично його дія була призупинена. З 1 червня 1942 р. поступово перестали застосовувати «особливе поводження» (тобто страту) до командирів і політруків

у таборах військовополонених, а в жовтні наказ був остаточно відмінений. В'язнів таборів стали відправляти в концтабори Рейху, зокрема Маутгаузен (Австрія), а взятих під час бою нових полонених розстрілювати на місці. По відношенню до євреїв суттєвого пом'якшення політики не передбачалося – непрацездатних розстрілювали; а працездатних використовували на примусових роботах з огляду на нестачу робочої сили (Ермаков 2009).

13 травня 1941 р. ОКВ ухвалило розпорядження про військову юрисдикцію та особливості поведінки військ у районі дії плану «Барбаросса», які фактично передбачали безкарність військовослужбовців Вермахту на захоплених територіях СРСР по відношенню як до єврейського цивільного населення (яке за будь-які антинімецькі дії підлягало покаранню або публічній страті) (Пастушенко 2023, с. 100), так і по відношенню до євреїв-військовополонених. Цей наказ, з деякими доповненнями, діяв весь час окупації України і не підлягав суттєвому перегляду, що значно вплинуло на смертність як серед цивільних євреїв, так і євреїв-військовополонених.

19 травня 1941 р. директиви ОКВ наголошували, що війна проти СРСР буде потребувати від військ безжальних енергійних дій проти більшовицьких підбурювачів (агітаторів), партизанів, саботажників, євреїв і повного усунення будь-якого активного і пасивного спротиву (Із спеціального распоряження № 1). 12 червня 1941 р. ці директиви продублював у своєму наказі генерал-фельдмаршал Еріх фон Манштейн (Ермаков 2009), а 17 червня вони вийшли в брошурі «Правила поведінки військ у Росії», яку розіслав начальник відділу постачання 35-ї дивізії в усі батальйони підрозділу із наказом ознайомитися з нею одночасно з оголошенням наказу про наступ увечері 21 червня. У пропагандистських листівках для військовослужбовців про «безжальні енергійні дії», зокрема проти євреїв межа між збройними й беззбройними ворогами була стерта (Уілдермут 2016, с. 175). Це означало, що ОКВ надавало своїм військам офіційний дозвіл безжально ставитися до ворогів Рейху (цивільних чи військових), без огляду на можливість покарання, від якого вони звільнялися.

2 червня 1941 р. по лінії РСГА айнзацгрупам надійшов наказ медперсонал єврейського походження вбивати в останню чергу через нестачу лікарів і ймовірність спалаху епідемій на окупованих територіях (Радченко 2020, с. 116). Згодом це розпорядження стало стосуватися й євреїв-медиків у таборах для військовополонених. 16 червня 1941 р. ОКВ розпорядилося придушувати будь-який активний чи пасивний опір серед радянських військовополонених. Їм заборонявся контакт з Міжнародним комітетом Червоного хреста (МКЧХ) і право на правовий захист (на відміну від полонених західних армій). Охоронцям таборів дозволялося використовувати вогнепальну зброю проти полонених (Пастушенко 2023, с. 104–105).

Тож, до початку радянської кампанії і реалізації плану «Барбаросса» Вермахт мусив взяти активну участь у викоріненні «жидобільшовизму» зі східних окупованих територій. Напередодні вторгнення в СРСР в інструкціях для військовослужбовців передбачалося проведення жорсткого терору. Євреї визначалися як «ворожий елемент», проти якого потрібно було застосовувати рішучі заходи.

З початком німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. нацистське правове поле по відношенню до євреїв-військовополонених набуло більш жорстоких і радикальних форм. Це пояснюється й позицією Гітлера, який вважав, що будь-яка людяність по відношенню до військовополонених мусить суворо переслідуватися. Тому по лінії РСГА у директиві від 2 липня 1941 р., адресованій начальникам СС і поліції на окупованих територіях СРСР, яким підпорядковувалися айнзацгрупи, підкреслювалося: «Екзекуції підлягають співробітники Комінтерну, як і всі професійні комуністичні діячі; співробітники вищого і середнього рангу, партійні активісти нижчого рангу (в Центральному комітеті, обласних і районних комітетах); народні комісари і євреї – члени партії і зайняті на державній службі, а також інші радикальні елементи (диверсанти, саботажники, пропагандисти, снайпери, вбивці, палії тощо)» (Із директиви Гейдріха).

Настанови Гейдріха явно стосувалися й військовополонених, серед яких було чимало комуністів, комісарів, євреїв. Щоб отримати можливість «чистки» таборів для військовополонених, 16 липня 1941 р. ОКВ/АВА, ОКГ і РСГА уклали угоду про включення невеликих підрозділів поліції безпеки і СД до складу службовців таборів з метою відбору і вбивства полонених комісарів, євреїв-комуністів. Вермахт зобов'язувався відібраних євреїв передавати поліції безпеки, тобто командам айнзацгруп для страти, оскільки саме вони відправляли своїх співробітників в табори для фільтраційної роботи. Поліція безпеки і СД в таборах почала активно діяти у серпні-вересні 1941 р. (Арад 2007, с. 533–534).

Обов'язкове знищення євреїв-військовополонених відображене в наказі РСГА від 17 липня 1941 р. «Про основні напрямки роботи оперативних команд в постійних чи пересильних таборах» в окупованій Польщі, СРСР і Східній Пруссії. У наказі йдеться про організацію під-

розділів СС для таємного виконання страт євреїв-полонених поза межами таборів. IV відділ РСГА розробив детальні вказівки для роботи табірної поліції безпеки і СД. Вони мусили діяти самостійно, але співпрацювати з табірним керівництвом і представниками контррозвідки. Обов'язок підрозділів полягав у перевірці кожного ув'язненого на політичну благонадійність, виокремленні комуністів і євреїв, які підлягали знищенню, як носії більшовицької ідеології. Тож, наказом запроваджувалася «селекція» в таборах. «Небажані» елементи в політико-ідеологічному плані відокремлювалися і підлягали вбивству чи переведенню в концтабори на територію Рейху. Подібне сортування відбувалося в усіх збірних дивізійних і армійських пунктах під час переведення полонених в тил із зони бойових дій.

З цього часу перевіркою і очищенням таборів від євреїв мусили займатися команди поліції безпеки і СД, але на практиці це розтягнулося в часі. До того ж, створювався «інститут інформаторів» в таборах для військовополонених. «Надійні люди» (тобто інформатори з числа полонених) мали допомагати поліції безпеки і СД виявляти підозрілих осіб, а саме: усіх державних і партійних діячів (адміністрацій і господарських установ), особливо професійних революціонерів, діячів Комінтерну, партійних керівників різних рівней; народних комісарів і політруків, місцевих лідерів, представників економічної сфери, інтелігенції, євреїв, агітаторів та фанатичних комуністів. Наказ забороняв проводити страти в таборах для військовополонених або поруч з ними. Якщо табори знаходилися поблизу польсько-радянського кордону, то страти проводити на кордоні подалі від таборів. На території табору страти проводили лише в окремих випадках і за погодженням з комендантами (Оперативний приказ № 8). Тож, заборона страти безпосередньо в таборах або поруч з ними мала на меті максимальне дотримання таємничості процесу, недопущення невдоволення і бунтів серед решти в'язнів.

В цей же день по лінії ОКВ з'явилося подібне розпорядження про позбавлення від тих елементів серед військовополонених, котрі вважалися рушійною силою більшовизму. 21 липня 1941 р. РСГА видав ще один наказ, повторюючи заборону на страту у таборах, і вимагаючи перенести езекуцію до найближчих концтаборів СС.

Хоча лише з 7 жовтня 1941 р. ОКВ офіційно дозволило айнзацгрупам доступ до таборів з метою відбору і ліквідації ворожого елемента, але подалі від таборів і населених пунктів, щоб уникнути широкого розголосу як серед військовополонених, так і місцевого населення. На практиці ця постанова ОКВ ретельно виконувалася, адже відомі приклади по Бориспільському, Лубенському, Кіровоградському регіонах. В зоні відповідальності Вермахту коменданти таборів стали євреїв-військовополонених передавати командам айнзацгруп, а в зоні німецької цивільної адміністрації – стаціонарним постами поліції безпеки і СД (в Рейху за це відповідало Гестапо), тим самим звільняючи себе від прямої участі в «зондеракціях». Водночас розпорядження ОКВ часто фіксували те, що на практиці давно стало реальністю, лише законодавчо оформлюючи і закріплюючи відповідними юридичними документами. Отто Олендорф, керівник айнзацгрупи «D» 5 листопада 1945 р. на Нюрнберзькому трибуналі свідчив: «Усі євреї і партійні співробітники повинні були бути видалені з таборів для військовополонених і силами айнзацкоманд знищені поза межами таборів. Наскільки мені відомо, такі дії виконувалися протягом всієї руської кампанії. ...Ця робота проводилася протягом всієї війни» (Із показаний Олендорфа).

Проте не всі керівники таборів погоджувалися передавати євреїв айнзац- і зондеркомандам. Відомі випадки, коли керівництво таборів чинило опір, хоча такі дії були поодинокими. Так, станом на кінець жовтня 1941 р. керівник Вінницького «шталагу» відмовився передавати поліції безпеки для страти 362 євреїв (Арад 2007, с. 540). Однак їх передала табірна охорона, за що кілька офіцерів потрапили під військово-польовий суд.

З метою зменшення навантаження німецької табірної охорони (в «дулагах», «шталагах», «офлагах») і підсилення її правоохоронного складу в директиві ОКВ/AWA від 16 липня 1941 р. запроваджувався відбір серед військовополонених лояльних до нової влади осіб, які б погодились співпрацювати з німецькою адміністрацією і добровільно піти служити в допоміжну табірну поліцію (Арад 2007, с. 534). Під час окупації України службовців табірної поліції називали «гіві» (нім: Hiwi, Hilfswilliger – добровільний помічник) або частіше за все – «гіш» (від нім: Hischu, Hilfsschutzmannschaft – добровільний шуцманшафт, оскільки підрозділи «гіві» переважно несли охоронну функцію). Вони мали багато привілеїв і досить ефективно виконували свої обов'язки, особливо щодо виявлення серед військовополонених осіб єврейського походження, але повагою табірників не користувалися. Адже до військовополонених з боку поліцаїв застосовувались дії морального приниження, фізичного знущання чи покарання. 4 вересня 1941 р. черговий наказ ОКВ продублював створення табірної допоміжної поліції з вороже налаштованих до радянської влади осіб (Краковски 2002, с. 43).

24 липня 1941 р. вже по лінії ОКГ вийшов наказ про сегрегацію в'язнів за національною ознакою. Усіх полонених стали сортувати за національністю, виокремлюючи і знищуючи євреїв на місці, а працездатних відправляти на роботи в Рейх. В іншу категорію потрапили «політично небезпечні, підозрілі елементи, комісари і підбурювачі», які могли бути страчені за розпорядженням коменданта табору. Наказ дублював заборону айнзацгрупам проводити акції ліквідації військовополонених у таборах (Краковски 2002, с. 41; Арад 2007, с. 534). 25 липня 1941 р. ще раз ОКГ наказало поводитися з полоненими червоноармійцями як з партизанами, тобто за непокору вбивати.

Тож, згідно липневих домовленостей між ОКВ, ОКГ і РСГА айнзацгрупам наказувалося провести відповідні чистки у таборах для військовополонених. Ці заходи передбачалися з метою захисту Вермахту і німецького суспільства від «жидо-більшовицької» загрози і підбурювачів. Доля військовослужбовців-євреїв була вирішена – усі підлягали відокремленню і знищенню.

Наприкінці липня 1941 р. передбачалося звільнення з полону усіх солдатів-слов'ян, етнічних німців, представників балтійських, кавказьких та мусульманських народів, окрім офіцерів, яке тривало до середини листопада 1941 р. Однак на євреїв це не розповсюджувалося. Звільнення великої маси полонених було обумовлено економічними розрахунками, оскільки існувала потреба в робочій силі для відбудови і розвитку промисловості і сільського господарства. До того ж незадовільне продовольче утримання полонених призводило до масового голоду і смертності в пересильних таборах. Звільнені військовополонені стали тією рушійною силою, яка допомагала відбудовувати не лише зруйноване господарство, але й силою, з якої формувалася місцева допоміжна поліція, обслуговуючий персонал окупаційної адміністрації (шофери, кухарі, вантажники, конюхи тощо) (Арад 2007, с. 534; Пастушенко 2023, с. 106).

8 і 12 вересня 1941 р. ОКВ видає інструкції поводження з військовополоненими, які знову підкреслювали більшовицьку загрозу, і вимагали від німецьких військовослужбовців суворого, твердого і жорсткого ставлення до полонених, особливо єврейського походження, як носіїв ідеології більшовизму. Німецькі солдати у стосунках з військовополоненими мусили виявляти особливу обережність і гостру недовіру. Працездатних осіб, у виняткових випадках, належало використовувати як робочу силу і лише в трудових загонах під німецьким наглядом. При цьому німецькому супроводу колон спілкуватися з робітниками заборонялося, лише у службових справах. До того ж охоронцям колон заборонялося повертатися спиною до полонених і проявляти по відношенню до них м'якотілість, яка могла бути розцінена як слабкість. За спротив чи спробу втечі з полону усі підлягали розстрілу на місці, хоча чинити беззаконня і знущатися з полонених, самовільно застосувати зброю чи дерев'яні палиці, нагайки заборонялося, оскільки це принижувало німецьку військову форму (Краковски 2002, с. 41; Арад 2007, с. 307; Отрывок из распоряжения ОКВ; Из приказа начальника штаба ОКВ).

16 вересня 1941 р. ОКВ видало наказ про страту 50–100 комуністів-заручників за вбивство одного німецького військовослужбовця. Таку кількість осіб нібито запропонував Гітлер, а сам Кейтель пропонував значно меншу – 5–10 осіб (Нюрнберзький процес: протоколи допросов), намагаючись зменшити свою провину під час Нюрнберзького процесу. На практиці цей наказ діяв, особливо до кінця 1941 р., про що є численні відомості страт заручників-комуністів і євреїв, наприклад, в окупованій Одесі, Харкові.

В роботу таборів для радянських військовополонених також втрутилося Східне міністерство А. Розенберга, яке до розпоряджень ОКВ, ОКГ, РСГА, додало власні інструкції-роз'яснення. Так, 20 вересня 1941 р. відомство розробило, а 7 жовтня відправило рейхскомісаріатам методичні вказівки про народи і народності СРСР для кращого розуміння того, як потрібно поводитися з підкореними націями. Після чого в таборах запрацювали своєрідні інспекції для перевірки полонених на «політичну благонадійність» для використання на німецькій службі, вишукуючи політичних і расових ворогів Рейху. 10 жовтня 1941 р. комісії отримали інструкцію-роз'яснення щодо історії російських і радянських євреїв, причин ненаявності у деяких червоноармійців слідів «обрізання» через відхід їхніх єврейських родин від традицій юдаїзму в перші роки встановлення радянської влади. Східне міністерство вважало, що без широкого залучення табірної поліції та інформаторів до пошуку євреїв «остаточно вирішити єврейське питання» не вдасться (Маринченко 2016, с. 129–130). І мало рацію, адже частина осіб єврейського походження змогла приховати свою національність через відсутність ознак «обрізання», оскільки їхні батьки офіційно не дотримувалися юдейських традицій або приховували це через запровадження в СРСР державної політики атеїзму.

10 жовтня 1941 р. фон Рейхенау, командувач 6-ю армією, в інструкції «Поведінка військ на Східних територіях» пояснював підлеглим, що найважливішою метою походу проти єврей-

сько-більшовицької системи є повний розгром і викорінення азійського впливу на сферу європейської культури. Тому солдати мали усвідомити необхідність суворого, але справедливого покарання євреїв, як підбурювачів і бунтівників. Солдатам заборонялося ділитися своїм продуктивним пайком з військовополоненими, оскільки ті, хто не служив німецьким інтересам, не мали право на нормальне харчування. Натомість дозволялося знищувати «ворожий елемент» з метою забезпечити безпеку тилу Вермахту (Из приказа фон Рейхенау).

29 жовтня 1941 р. по лінії РСГА надійшло розпорядження айнзацгрупам про повну заборону розстрілів єврейського медичного персоналу (лікарів, санітарів тощо), з огляду на катастрофічну нестачу медиків (Радченко 2020, с. 116). Це стало суттєвою допомогою для радянських полонених в таборах, яких лікували в лазаретах, в тому числі й лікарі єврейського походження, хоча більшість з них свою «єврейскість» приховували. Однак айнзацкоманди не завжди дотримувалися берлінських розпоряджень і часто діяли на власний розсуд. Прикладом є трагічна доля євреїв-медиків Уманського і Кременчуцького «шталагів». До того ж єврейських лікарів використовували в якості перекладачів, оскільки дехто з них до війни навчався або стажувався в Німеччині, добре знав німецьку мову.

Лише 31 жовтня 1941 р. ОКВ розпорядилося використовувати працю радянських військовополонених на користь німецької економіки, що на практиці давно застосовувалося. Проте лише навесні 1942 р. намітилося поліпшення становища полонених і знизилася смертність в таборах (Арад 2007, с. 535). До цього часу полонені масово гинули від голоду, холоду, хвороб, побиття, отриманих поранень, неналежної меддопомоги або її відсутності. Рівень смертності в таборах на Східному фронті становив 57,5%, на Західному – менше 5% (Радянські полонені).

Тож, згідно багаточисленних наказів і розпоряджень по лінії ОКВ, ОКГ, РСГА, євреї-військовополонені в таборах підлягали знищенню, як ідеологічно небезпечний елемент. Насамперед вбивали євреїв-комуністів, євреїв-комісарів, командний склад єврейського походження. У ліпшому випадку єврейських полонених могли тимчасово залучати до примусових робіт, після яких все одно розстрілювали або доводили до фізичного і морального виснаження, що призводило до природної смертності. Видані розпорядження практично не стосувалися медиків і перекладачів єврейського походження через їхню кваліфікацію, хоча на практиці їх не завжди дотримувалися.

16 січня 1942 р. вийшло розпорядження ОКВ про таврування радянських військовополонених з метою запобігання втеч з таборів, але згодом цей наказ було замінено на інший (Нюрнберзький процес: протоколи допросов). 20 липня 1942 р. вийшов наказ ОКВ про сегрегацію полонених розпізнавальними знаками (Горшенин 1955, с. 994–997), що особливо було видно по в'язнях нацистських концтаборів, в тому числі єврейського походження. Євреї-військовополонені концтаборів на табірному одязі носили трикутники жовто-червоного кольору, які разом утворювали «зірку Давида». Жовтий колір означав приналежність до єврейської нації, червоний – до комуністичної ідеології.

Точних даних про кількість радянських євреїв-військовополонених та їх людські втрати донині немає. Цифри у дослідників значно різняться. Ізраїльські вчені Ш. Краковски, І. Арад, О. Шнеєр, К. Феферман, а також російські – П. Полян, О. Єрмаков зазначають, що в полон потрапило до 80–85 тис. осіб, з тих близько 500 тис. осіб, що служили в Червоній армії. (Краковські 2002, с. 49; Шнеєр 2003, с. 132; Полян П., Шнеєр А. 2006, с. 50; Арад 2007, с. 536; Єрмаков 2009; Феферман 2010, с. 59). Полонених євреїв загинуло близько 94%. Загалом жертвами расових і політичних чисток стали 140 тис. бійців Червоної армії. Зі 120 тис. загиблих євреїв-червоноармійців, на полі бою загинуло 35–40 тис. осіб, решта загинула в полоні (Єрмаков 2009). Т. Пастушенко пише, посилаючись на ізраїльські джерела, що кількість розстріляних полонених червоноармійців-євреїв можна оцінити від 60 до 80 тис. осіб, якщо враховувати, що червоноармійців нараховувалося 450–470 тис. осіб, з яких 198 тис. загинули у бою, або померли від ран чи хвороб або пропали безвісти (Пастушенко 2023, с. 107).

О. Радченко зазначає, що більше третини загиблих офіцерів-військовополонених єврейського походження були військовими лікарями, ветеринарами або фельдшерами. Близько 2/3 з них – уродженці України. Майже 80% потрапили в полон в Україні протягом 1941 р., із них у вересні – 60%. Загальна кількість єврейських медичних працівників-червоноармійців, які загинули під час війни, складає близько 6 тис. осіб (Радченко 2020, с. 115).

Таким чином, військовослужбовці Вермахту, починаючи від вищого керівництва, яке видавало численні накази і розпорядження антирадянського і антисемітського змісту, і закінчуючи низовою ланкою, були напряму причетні до правової дискримінації і фізичної ліквідації євреїв-військовополонених. До жовтня 1941 р. Вермахт бруднив руки не менше за команди СС, а

потім став менш причетним до кривавої політики Голокосту, передаючи право знищувати євреїв представникам поліції безпеки і СД. Хоча табірна охорона мала право застосовувати зброю весь час окупації України. Як слушно зазначають В. Ветте і М. Дубик, в Німеччині вже давно завершилася наукова дискусія про криваву роль Вермахту у нацистських злочинах, вчинених на радянських землях, і пряма причетність військовослужбовців до злочинів СС і СД вже не потребує доведення (Ветте 2005, Дубик 2014).

Загалом нацистське правове поле як напередодні війни, так і під час німецько-радянської війни свідомо створювало такі умови, за яких виживання військовополонених єврейського походження не передбачалося і мало бути мінімальним. Євреїв-військовополонених чекала доля цивільних громадян єврейського походження, які були приречені на тотальне винищення. Тому долі як євреїв-військовополонених, так і євреїв з числа цивільного населення були майже однаковими. Євреїв-військовополонених тотально і масово винищували окремо (окремими групами), або разом з цивільними євреями в одній акції (спочатку розстрілювали полонених, а потім колони цивільних або навпаки).

Проте, на нашу думку, доля євреїв-військовополонених все ж виявилася більш трагічною. Якщо цивільних євреїв знищували тому, що вони народилися євреями чи напівкровками, особливо євреїв-комуністів (активістів), яких страчували в першу чергу за завчасно підготовленими списками, то євреїв-військовополонених розстрілювали, окрім того, що вони мали єврейське походження, до того ж значна частина з них були євреями-комуністами, й тому, що частина з них займала посади комісарів і політруків Червоної армії. Деякі винятки стосувалися євреїв-медиків, як цивільних, так і військовополонених, яких страчували в останню чергу, і то не завжди.

На відміну від цивільних євреїв, загнаних в гетто, виживання яких залежало від постійної допомоги неєврейського населення, виживання євреїв-військовополонених в таборах залежало від них самих – зовнішності і наявності «обрізання», і досить рідко від сторонніх осіб неєврейського походження (тих же медиків, які приховували їхню «єврейскість»). Якщо зовнішність була не типово «єврейською» (семітською) і людина не мала ознак «обрізання», то приховати свою «єврейскість» мала більше шансів, а значить шансів на виживання в табірних секторах для «неєвреїв».

Список джерел та літератури

- АРАД, И., 2007, Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского Союза (1941–1945). Днепропетровск-Москва.
- БЕВЗ, Я., 2022, Фельдмаршал Вильгельм Кейтель як головний військовий злочинець у справах радянських військовополонених. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки, 33(72), № 3, 11–16 DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2022/3.2>
- БЕРКГОФ, К., 2011, Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ.
- ВЕТТЕ, В. Война на уничтожение: Вермахт и Холокост. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://scepsis.net/library/id_695.html
- ВЕТТЕ, В., 2005, Гитлеровский вермахт. Этапы дискуссии вокруг одной немецкой легенды. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sbiblio.com/BIBLIO/archive/vette-gitl>; <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ve30-pr.html>
- ГОРШЕНИН, К., 1955, Нюрнбергский процесс: сборник материалов. Москва.
- Директивы к плану «Барбаросса» об уничтожении комиссаров от 6 июня 1941 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.yadvashem.org/ru/education/resources/documents/documens1939.html>
- ДУБИК, М., 2014, Завершение дискуссии о преступлениях Вермахта в современной немецкой историографии Второй мировой войны. Победа – одна на всех: Материалы международной научно-практической конференции (г. Витебск, 24 апреля 2014 г.). Витебск, 146–149.
- ЕРМАКОВ, А., 2009, Вермахт против евреев: война на уничтожение. Москва, 411 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.fedy-diary.ru/html/122010/08122010-04a.html>
- Из директивы Гейдриха, начальника главного управления безопасности рейха, начальникам СС и полиции на оккупированных территориях СССР от 2 июля 1941 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.yadvashem.org/ru/education/resources/documents/documents1941.html>
- Из показаний Олендорфа на суде Международного военного трибунала в Нюрнберге [Електронний ре-

- сурс]. Режим доступу: <https://www.yadvashem.org/ru/education/resources/documents/documents1941.html>
- Из приказа начальника штаба Верховного командования Вермахта Кейтеля от 12 сентября 1941 г. [Электронный ресурс]. Режим доступу: <https://www.yadvashem.org/ru/education/resources/documents/documents1941.html>
- Из приказа фон Рейхенау, командующего 6-й армией, от 10 октября 1941 г. [Электронный ресурс]. Режим доступу: <https://www.yadvashem.org/ru/education/resources/documents/documents1941.html>
- Из специального распоряжения № 1 начальника штаба верховного командования Вермахта Вильгельма Кейтеля к директиве № 21 от 19 мая 1941 г. [Электронный ресурс]. Режим доступу: <https://www.yadvashem.org/ru/education/resources/documents/documents1939.html>
- КРАКОВСКИ, Ш., 2002, Судьба евреев-военнопленных. Проблемы Холокоста: научный журнал, Вып. 1, 40–50.
- ЛЕВИТАС, Ф., 1997, Євреї України в роки Другої світової війни. Київ.
- МАРИНЧЕНКО, А., 2016, Военнопленные-евреи в контексте этнорасовой политики нацистов: реалии начального периода войны в Украине. Проблеми історії Голокосту, Вип. 8, 114–134.
- Нюрнбергский процесс: протоколы допросов главных военных преступников. [Электронный ресурс]. Режим доступу: http://militera.lib.ru/docs/da/np_doprosy/index.html
- Оперативный приказ № 8 начальника полиции безопасности и СД от 17.07.1941 г. об основных направлениях работы оперативных команд в постоянных и пересыльных лагерях. [Электронный ресурс]. Режим доступу: <https://flot.com/publications/books/shelf/germanyvsussr/11.htm>
- Отрывок из распоряжения верховного командования вермахта об обращении с советскими военнопленными с приложенной «Памяткой по охране советских военнопленных» от 8.09.1941 г. [Электронный ресурс]. Режим доступу: <https://flot.com/publications/books/shelf/germanyvsussr/11.htm>
- ПАСТУШЕНКО, Т., 2014, Киевское окружение и уничтожение военнопленных-евреев: топография Холокоста. СССР во Второй мировой войне. Оккупация. Холокост. Сталинизм; ред. О. Будницкий, Л. Волкова. Москва, 98–111
- ПАСТУШЕНКО, Т., 2022, Радянські військовополонені в історії Бабиного Яру. Сторінки воєнної історії України, Вип. 25, 244–273.
- ПАСТУШЕНКО, Т., 2023, Селекція радянських військовополонених: між нацистською радикальною ідеологією і колоніальною ієрархізацією. Сторінки воєнної історії України. Вип. 26, 91–112. DOI: <https://doi.org/10.15407/sviu.2023.26.091>
- ПОЛЯН, П., ШНЕЕР, А., 2006. Обреченные погибнуть. Судьба советских военнопленных-евреев во Второй мировой войне: Воспоминания и документы. Москва.
- ПОЛЯН, П., 2002, Жертвы двух диктатур: Жизнь, труд, унижения и смерть советских военнопленных и остарбайтеров на чужбине и на родине. 2-е изд. Москва.
- ПОЛЯН, П., 2005. Советские военнопленные евреи – первые жертвы Холокоста на территории СССР. Архив еврейской истории. Том 2, 243–310.
- РАДЧЕНКО, О., 2020. Медичний персонал єврейського походження в шталагах для радянських військовополонених в Умані та Кременчуці. Між Бугом і Дніпром: науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Спецвипуск 13: Матеріали VI наукової конференції із міжнародною участю «Кольори війни. Друга світова війна 1939–1945 рр. в історії європейської цивілізації», 114–118.
- Радянські полонені. Забуті жертви війни. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/06/22/43435_
- СУГАЦЬКА, Н., 2021, Військовополонені євреї – жертви Другої світової війни. Історичні мідраші Північного Причорномор'я; гол. ред. Л. Левченко, Вип. X (I), 68–77.
- ТЕРУШКИН, Л., 2020, Письма евреев-военнослужащих Красной Армии периода Второй мировой войны как источник исторических знаний. Між Бугом і Дніпром: Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Спецвипуск 13: Матеріали VI наукової конференції із міжнародною участю «Кольори війни». Друга світова війна 1939–1945 рр. в історії європейської цивілізації, 383–392
- УІЛДЕРМУТ, Д., 2016, Кто знищив еврейскую интеллигенцию Лиди? Участь Вермахту у «перших годинах» Голокосту. Проблеми історії Голокосту, 8, 161–198.
- ФЕФЕРМАН, К., 2010. Черные годы. Советское еврейство между Гитлером и Сталиным (1939–1953 гг.). Раанана: Открытый университет Израиля.
- ШНЕЕР, А., 2003, Плен. В 2-х тт. Том. 2. Иерусалим.

References

- ARAD, I., 2007, Katastrofa evreev na okupirovannykh territoriakh Sovetskogo Soiuz (1941–1945) [The catastrophe of the Jews in the occupied territories of the Soviet Union]. Dnepropetrovsk-Moskva. [In Russian].
- BERKHOFF, K., 2011, Zhnyva rozpachu. Zhyttia i smert v Ukraini pid natsyystskoiu vladoiu [Harvest of Despair. Life and death in Ukraine under Nazi rule]. Kyiv. [In Ukrainian].
- BEVZ, Ya., 2022, Feldmarshal Vilhelm Keitel yak holovnyi viiskovyi zlochynets u spravakh radianskykh viiskovopolonenykh [Field Marshal Wilhelm Keitel as the main war criminal in the affairs of Soviet prisoners of war]. Vcheni zapysky TNU im. V. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky. 33(72), 3, 11–16. DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2022/3.2> [In Ukrainian].
- Direktivy k planu «Barbarossa» ob unichtozhenii komissarov ot 6 iunია 1941 h. [Directives to the Barbarossa plan on the destruction of the commissars of June 6, 1941]. [Online]. Available from: <https://www.yadvashem.org/ru/education/resources/documents/documens1939.html> [In Russian].
- DUBIK, M., 2014, Zavershenie diskussii o prestupleniakh Vermahta v sovremennoi nemetskoii istoriografii Vtoroi mirovoi voiny [Completion of the discussion about the crimes of the Wehrmacht in modern German historiography of the Second World War]. Pobeda – odna na vsekhi: Materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii (Vitebsk, 24 apreilia 2014 h.). Vitebsk, 146–149. [In Russian].
- ERMAKOV, A., 2009, Vermaht protiv evreev: voina na unichtozhenie. Moskva. [Wehrmacht against the Jews: a war of extermination]. [Online]. Available from: <http://www.fedy-diary.ru/html/122010/08122010-04a.html> [In Russian].
- FEFERMAN, K., 2010. Chernye hody. Sovetskoe evreistvo mezhdru Hitlerom i Stalinym [Black years. Soviet Jewry between Hitler and Stalin (1939–1953)]. Raanana: Otkrytyi universitet Izrailia. [In Russian].
- HORSHENIN, K., 1955, Niurnberkskii protsess: sbornik materialov [Nuremberg trials: collection of materials]. Moskva. [In Russian].
- Iz direktivy Heidrikha, nachalnika glavnoho upravleniia bezopasnosti Reikha, nachalnikam SS i politzii na okupirovannykh territoriakh SSSR ot 2 iulija 1941 h. [From the directive of Heydrich, head of the Reich Main Security Directorate, to the chiefs of the SS and police in the occupied territories of the USSR dated July 2, 1941]. [Online]. Available from: <https://www.yadvashem.org/ru/education/resources/documents/documents1941.html> [In Russian].
- Iz pokazanii Olendorfa na sude Mezhdunarodnogo voennogo tribunala v Niurnberhe [From Ohlendorf's testimony at the trial of the International Military Tribunal in Nuremberg]. [Online]. Available from: <https://www.yadvashem.org/ru/education/resources/documents/documents1941.html> [In Russian].
- Iz prikaza nachalnika shtaba verkhovnoho komandovaniia Vermahta Keitelia ot 12 sentiabria 1941 h. [From the order of the Chief of Staff of the Wehrmacht High Command Keitel dated September 12, 1941]. [Online]. Available from: <https://www.yadvashem.org/ru/education/resources/documents/documents1941.html> [In Russian].
- Iz prikaza fon Reikhenau, komanduiushcheho 6-oi armiei, ot 10 oktiabria 1941 h. [From the order of von Reichenau, commander of the 6th Army, dated October 10, 1941]. [Online]. Available from: <https://www.yadvashem.org/ru/education/resources/documents/documents1941.html> [In Russian].
- Iz spetsialnoho rasporiasheniia № 1 nachalnika shtaba verkhovnoho komandovaniia Vermahta Vilhelma Keitelia k direktive № 21 ot 19 maia 1941 h. [From special order No. 1 of the Chief of Staff of the Wehrmacht High Command Wilhelm Keitel to Directive No. 21 of May 19, 1941]. [Online]. Available from: <https://www.yadvashem.org/ru/education/resources/documents/documents1939.html> [In Russian].
- KRAKOVSKI, S., 2002, Sudba evreev-voennoplennykh [The fate of Jewish-Warprisoners]. Problems of the Holocaust: scientific journal, 1, 40–50. [In Russian].
- LEVITAS, F., 1997, Evrei Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny [Jews of Ukraine during the Second World War]. Kyiv. [In Ukrainian].
- MARINCHENKO, A., 2016, Voennoplennye-evrei v kontekste etnorasovoi politiki natsistov: realii nachalnoho perioda voiny v Ukraini [Jewish-Warprisoners in the context of the ethno-racial policy of the Nazis: the realities of the initial period of the war in Ukraine]. Problems of Holocaust history, 8, 114–134. [In Russian].
- Niurnberkskii protsess: protokoly doprosov glavnykh voennykh prestupnikov [Nuremberg trials: interrogation protocols of the main war criminals]. [Online]. Available from: http://militera.lib.ru/docs/da/np_doprosy/index.html [In Russian].
- Operativnyi prikaz № 8 nachalnika politzii bezopasnosti i SD ot 17.07.1941 h. ob osnovnykh napravleniakh raboty operativnykh komand v postoiannykh i peresylnykh laheriakh [Operational order No. 8 of the Chief of

Security Police and SD dated July 17, 1941 on the main directions of work of operational teams in permanent and transit camps]. [Online]. Available from: <https://flot.com/publications/books/shelf/germanyvsussr/11.htm> [In Russian].

Otryvok iz rasporyazhenia verkhovnoho komandovaniia Vermakhta ob obrashchenii s sovetskimi voennoplennymi s prilozhennoi «Pamiatkoï po ohrane sovetskih voennoplennykh» ot 8.09.1941 h. [An excerpt from the order of the Wehrmacht High Command on the treatment of Soviet prisoners of war with the attached «Memo on the protection of Soviet prisoners of war» dated September 8, 1941]. [Online]. Available from: <https://flot.com/publications/books/shelf/germanyvsussr/11.htm> [In Russian].

PASTUSHENKO, T., 2014, Kievskoe okruzhenie i unichtozhenie voennoplennykh-evreev: topografiia Kholokosta [Kiev encirclement and extermination of Jewish prisoners of war: topography of the Holocaust]. SSSR vo Vtoroy mirovoy voyne. Okkupatsiia. Kholokost. Stalinizm; red. O. Budnitskii, L. Volkova. Moskva, 98–111. [In Russian].

PASTUSHENKO, T., 2022, Radianski viiskovopoloneni v istorii Babynoho Yaru [Soviet prisoners of war in the history of Babi Yar]. Storinky voennoi istorii Ukrainy, 25, 244–273. [In Ukrainian].

PASTUSHENKO, T., 2023, Seleksiia radianskykh viiskovopolonenykh: mizh natsystskoïu radykalnoïu ideolohieïu i kolonialnoïu ierarkhyzatsieïu [Selection of Soviet prisoners of war: between Nazi radical ideology and colonial hierarchization]. Storinky voennoi istorii, 26, 91–112 DOI: <https://doi.org/10.15407/sviu.2023.26.091> [In Ukrainian].

POLIAN, P., 2002, Zhertyv dvukh diktatur: Zhizn, trud, unizheniia i smert sovetskih voennoplennykh i ostarbaiterov na chuzhbine i na rodine [Victims of two dictatorships: Life, work, humiliation and death of Soviet prisoners of war and ostarbeiters in a foreign land and at home]. 2-e izd. Moskva, 896 s. [In Russian].

POLIAN, P., 2005, Sovetskie voennoplennye evrei – pervye zhertyv Kholokosta na territorii SSSR [Soviet Jewish prisoners of war – the first victims of the Holocaust on the territory of the USSR]. Arhiv evreyskoy istorii. Tom 2. Moskva, 243–310 [In Russian].

POLIAN, P. & SHNEER, A., 2006, Obrechennyye pohibnut. Sudba sovetskih voennoplennykh-evreev vo Vtoroy mirovoy voine: Vospominaniia i dokumenty [Doomed to perish. The fate of Soviet Jewish prisoners of war in World War II: Memoirs and documents]. Moskva. [In Russian].

RADCHENKO, O., 2020, Medychnyi personal evreiskoho pohodzhennia v shtalahah dlia radianskykh viikovopolonenykh v Umani ta Kremenchutsi [Medical personnel of Jewish origin in the Soviet POW camps in Uman and Kremenchuk]. Mizh Buhom i Dniprom: naukovo-krayeznavchyy visnyk Tsentralnoi Ukrainy, 13: Materialy VI naukovoï konferentsii iz mizhnarodnoi uchastiu «Kolory viiny. Druha svitova viina 1939–1945 rr. v istorii evropeiskoi tsyvilizatsii», 114–118. [In Ukrainian].

Radyanski poloneni. Zabuti zhertyv viiny [Soviet prisoners. Forgotten war victims]. [Online]. Available from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/06/22/43435> [In Ukrainian].

SCHNEER, A., 2003, Plen [Captivity]. V 2-kh tt. Tom. 2. Jerusalem. [In Russian].

SUHATSKA, N., 2021, Viiskovopoloneni evrei – zhertyv Druhoï svitovoï viiny [Prisoners of war Jews – victims of the Second World War]. Istorychni midrashi Pivnichnoho Prychornomor'ya; hol. red. L. Levchenko, X(I), 68–77. [In Ukrainian].

TERUSHKIN, L., 2020, Pisma evreev-voennosluzhashchikh Krasnoi Armii perioda Vtoroy mirovoy voiny kak istochnik istoricheskikh znaniï [Letters from Jewish soldiers of the Red Army during the Second World War as a source of historical knowledge]. Mizh Buhom i Dniprom: naukovo-krayeznavchyy visnyk Tsentralnoi Ukrainy, 13: Materialy VI naukovoï konferentsii iz mizhnarodnoyu uchastyu «Kolory viiny. Druha svitova viina 1939–1945 rr. v istorii evropeyskoi tsyvilizatsii», 383–392. [In Russian].

VETTE, V. Voina na unichtozhenie: Vermakht i Kholokost [War of extermination: Wehrmacht and Holocaust]. [Online]. Available from: http://sceptis.net/library/id_695.html [In Russian].

VETTE, V., 2005, Hitlerovskii Vermaht. Etapy diskussii vokruh odnoi nemetskoï lehendy [Hitler's Wehrmacht. Stages of discussion around a German legend]. [Online]. Available from: <http://sbiblio.com/BIBLIO/archive/vette-gitl>; <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ve30-pr.html> [In Russian].

UILDERMUT, D., 2016, Kto znyshchuvav evreïsku intelihentsiiu Lidy? Uchast Vermakhtu u «pershykh hodynah» Kholokostu [Who Destroyed the Jewish Intelligentsia of Lida? The participation of the Wehrmacht in the «first hours» of the Holocaust]. Problemy istorii Kholokostu, 8, 161–198. [In Ukrainian].

Вплив нацистського правового поля на долю радянських євреїв-військовополонених в окупованій Україні (1941–1942 рр.)

Стаття присвячена впливу законодавства Третього Рейху на долю радянських євреїв-військовополонених, які перебували в таборах окупованої України. Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму та об'єктивності; загальноісторичних методах (хронологічному, проблемно-тематичному, аналітичному); використанні міждисциплінарних підходів на стику всесвітньої історії, психології, ідеології, історії України, воєнної справи; спогадах тих, хто пережив воєнне лихоліття. Наукова новизна полягає в постановці питання, оскільки доля радянських євреїв-військовополонених в Україні залишається малодослідженою.

Ще до початку реалізації плану «Барбаросса» у Берліні різноманітними відомствами були видані накази, постанови, розпорядження, які регулювали правове становище радянських полонених, яких передбачалося взяти у полон і тримати в спецтаборах («дулагах», «шталагах», «офлагах»). Євреїв-військовополонених відокремлювали для розстрілу. Їх доля виявилася особливо трагічною. Нацистське правове поле як напередодні війни, так і під час німецько-радянської війни свідомо створювало такі умови, за яких виживання військовополонених єврейського походження не передбачалося і мало бути мінімальним. Військовослужбовці Вермахту, починаючи від вищого керівництва, яке видавало численні накази і розпорядження антирадянського і антисемітського змісту, і закінчуючи низовою ланкою, були напряму причетні до правової дискримінації і фізичної ліквідації євреїв-військовополонених. До жовтня 1941 р. Вермахт бруднив руки не менше за команди СС, а потім став менш причетним до кривавої політики Голокосту, передаючи право знищувати євреїв представникам поліції безпеки і СД. Загалом в Німеччині вже давно завершилася наукова дискусія про криваву роль Вермахту у нацистських злочинах, вчинених на радянських землях, і пряма причетність військовослужбовців до злочинів СС і СД вже не потребує доведення.

Ключові слова: накази і розпорядження ОКВ, ОКГ, РСГА, Вермахт, євреї-військовополонені, табори для військовополонених, окупована Україна.

Марына Мухайлюк, Candidate of Historical Sciences, Researcher, M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv).

Марина Михайлюк, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Київ.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8357-4744>

Received: 02.05.2024

Advance Access Published: October, 2024